

Adriaan van Dis

Een deken van herinnering

4 mei 1998

Een maand voor het vlaggen kwam de envelop, de deftigste van het jaar, er zat een bedrukte kaart in, je kon de letters erop voelen, zo dik was het papier, ‘geschept’ heette dat. De afzender was de Nederlandse Oorlogsgravenstichting die mijn moeder uitnodigde op 4 mei de dodenherdenking op de Dam bij te wonen. Mijn moeder gooide de kaart elk jaar weg. ‘De mensen die daarheen gaan hebben niets meegemaakt,’ zei ze. Ze zei het elk jaar weer. Als het herdenken op de Dam werd uitgezonden en de draadomroep ons de twee minuten stilte op de juiste tijd liet horen, zag ik haar ingehouden woede. Ze moest niet veel hebben van de omfloerste stem van de radioverslaggever en later, toen er televisie in huis kwam, briepte ze bij het zien van de ernstige gezichten van de hoogwaardigheidsbekleders. ‘Allemaal gespeeld verdriet.’

Ik begreep haar woede niet: ze was de weduwe van een door de Jappen onthoofde KNIL-officier. Haar man was slachtoffer én held geweest. We bezaten medailles en een oorkonde in een blauwe koker, en had ze niet met haar drie dochters bijna drieëneenhalf jaar in een kamp gezeten? Haar eerste man lag in een Hollands stukje eregrond op Java, kruis en naam stonden in een fotoboek en blijkbaar ook nog eens op een lijst van de Oorlogsgravenstichting, wat wou ze nog meer? Ik had me wat graag in die Grote Kerk gemeld, om achter koningin en prins mooi somber naar het monument te schrijden. Maar ik had daar niks te zoeken, zei mijn moeder. Jammer. Al zong ik onder de afwas nog zo hard de kampliedjes mee – ‘Jappen hier Jappen daar, vele Jappen zonder haar’ –, als vredeskind werd ik buiten hun oorlog gehouden.

Mijn eigen vader kwam gebroken uit de oorlog – eenendertig en stokoud. Als krijgsgevangene had hij de grootste scheepsramp aller tijden meegemaakt, de torpedering van het Japanse transportschip Junyo Maru waarbij minstens 5620 mensen verdronken; van de weinigen die deze ramp overleefden, stierf het merendeel later bij de aanleg van de dodenspoorlijn Pakan Baroe op Sumatra. Maar daarover werd de vierde mei thuis niet gesproken. Als hij zich dagen in een verduisterde kamer opsloot of zomaar begon te razen en je daarna sentimenteel om de hals viel, kwam het altijd door zijn zieke hart. Wisten wij veel.

De vijftiende augustus – de dag waarop de Japanners capituleerden – ging thuis ongemerkt voorbij. (Een eigen Indisch monument bestond er trouwens toen nog niet.) Het verleden zat in een fotoalbum, Indië werd aan tafel opgediend – terug in Nederland wilden we niet opvallen. We waren net als iedereen: tegen de moffen.

Als jongen vond ik de oorlog van mijn ouders en mijn zusjes eigenlijk niets vergeleken met die van de Nederlanders, want waar hadden ze het nou helemaal over tijdens die urenlange rijsttafels met hun kampvrienden? Dat de vrouwen in hun barakken zelfgeschreven kookboeken in elkaar fröbelden! Niks hongerwinter zoals je op school hoorde,

of erger: bombardementen, razzia's, gaskamers. Ook het verzet van mijn moeders eerste man gold niet, een Indo die tegen de Japanners vocht nam in Nederland niemand serieus. Bovendien waren mijn ouders en hun vrienden koloniale geweest –uitbuiters –, zoveel had ik inmiddels al opgestoken.

Ik mocht dan jaloers zijn op de oorlog van mijn ouders en zusters, ik schaamde me er ook voor, zeker met zo'n eigenaardige vader, en het leek wel of zij zich ook voor hún oorlog schaamden. Buitenstaanders kregen er in ieder geval niets over te horen.

Maar waarom dan boos als anderen hun oorlog officieel herdachten? Hing de vlag niet voor alle gevallen halfstok – burger en militair? Zijn er gradaties in leed? En altijd weer die doodoener in mei: wie erover klaagt heeft niets meegemaakt. Vreemd, dat concurreren in verdriet, en tegelijk zo menselijk: niet behoorlijk over je eigen ervaringen kunnen of willen praten, maar wel vinden dat iedereen het moet weten. Zwijgen met een zichtbaar uitroepeten. Vooral de kinderen moesten het weten, de kinderen die maar de helft hoorden en die niets hadden meegemaakt.

Thuis sliepen de jongsten onder een deken van ruwe harde wol, vol stekels en pitten. Ik haatte die gemene dekens, maar een zachtere kreeg ik niet. Klagen? Hoe durfde je. Het waren dekens van het Australische Rode Kruis, mijn vader had ze op de boot naar Holland gekregen. 'Daar moet je dankbaar voor zijn.' Ik snapte niet waarom zijn dankbaarheid mij pijn moest doen. Vals sentiment misschien, maar de dekens waren voor ons thuis een symbool geworden... daar dekten we de oorlog mee toe. Ik heb er tot mijn elfde – het jaar van zijn dood – onder moeten slapen.

Ik zou deze dekens het vermelden niet waard vinden als ik vorig jaar niet een artikel had gelezen over Nederlandse Shoah-overlevenden die meewerkten aan het internationale project van de Amerikaanse filmregisseur Steven Spielberg.* Na het succes van zijn film *Schindler's List* heeft hij het plan opgevat zoveel mogelijk verhalen van overlevenden van de naziterreur op videoband vast te leggen. Er zullen over de hele wereld zo'n vijftigduizend videobanden worden gemaakt. Het is de bedoeling dat vooral kinderen van oorlogsslachtoffers de interviews afnemen. In Nederland werden daarvoor al duizend gesprekken opgenomen. Een van de interviewers – inmiddels een man van middelbare leeftijd – zei in dat artikel: 'Tot mijn dertiende sliep ik onder de deken die mijn vader had meegenomen toen hij, kort voor de bevrijding, uit Auschwitz ontsnapte.' Ik huiverde toen ik dat las, ik rook en voelde mijn deken weer. Ook deze man had onprettige herinneringen aan een deken. Hij noemde zijn ouders beschadigd, aan tafel maakten ze ruzie over wie het in het kamp het zwaarste had gehad. Een andere interviewster zei over het onuitgesproken oorlogsleed van haar moeder: 'De maatstaf was altijd: wie heeft er het meest geleden.'

Precies, zo ging het er bij ons thuis ook aan toe. Maar na de herkenning kwam onmiddellijk die oude schaamte boven. Wat mensen in de nazi-vernietigingskampen hebben meegemaakt mag je niet vergelijken met de gebeurtenissen in de Japanse interneringskampen. Los van het feit of je zoiets subjectiefs als leed kunt meten, Zyklon-B kwam er niet aan te pas in de tropen. Toch werden er binnenskamers wel degelijk parallellen getrokken. Juist omdat veel uit Indië teruggekeerden hun kampervaringen in Nederland niet kwijt konden – net als

veel joden na de oorlog trouwens – verlangden ze na jaren verbeten zwijgen eenzelfde erkenning als de joden uiteindelijk kregen. Niet alleen in woorden, maar ook tastbaar, in geld.

Zolang er niet naar de Indische Nederlanders geluisterd werd, groeide de pijn. Sommigen gingen schreeuwen, anderen overdreven omdat ze er moeite mee hadden hun ware ervaringen te voelen. Later voegden hun kinderen zich bij hen, zij hadden de oorlog dan wel niet of nauwelijks meegemaakt, maar wisten dondersgoed wat het betekende om door vernederde ouders te worden opgevoed. Ze schaamden zich voor de machteloosheid van hun ouders, hun pijn moest nu eindelijk eens worden gehoord. De feiten deden er minder toe. Waar het uiteindelijk om ging, was erkenning. Het slachtofferschap als maatschappelijke status.

Ook ik behoor tot die groep kinderen – de zogenaamde tweede generatie – maar ik weet bij god niet wat ik met dat etiket aan moet. Vroeger was ik jaloers op de oorlog van mijn zusters, vandaag wantrouw ik mijn gevoelens er alsnog bij te willen horen, maar ik accepteer ze ook. Velen hebben er behoefte aan om bij elkaar steun te zoeken, vooral de groep die in de oorlog jong was en die overal tussen valt – ons land heeft daar gelukkig allerlei instellingen voor en dat is een groot goed.

Toch vind ik dat mijn tweede-generatiegenoten – en ik gebruik die naam nog steeds met schroom – dat wij ervoor moeten waken ons in een oorlog te wringen die we niet echt hebben meegemaakt, we mogen ons niet bijzonderder maken dan we zijn. De behoefte je met de slachtoffers te identificeren is mooi en begrijpelijk, maar de verhalen van vervolging, uitroeiing en gevangenschap blijven van de eerste generatie. Zij hebben het waarlijk meegemaakt. Ook een van de betrokkenen bij Steven Spielbergs interviewproject waarschuwde daarvoor. Zij zei: ‘Ik vind het weerzinwekkend, walgelijk, maar het is zo dat wij in het zwarte sprookje van de oorlog een rol verzinnen voor onszelf. Je krijgt er aandacht mee, het maakt je speciaal, dat is prettig.’

Soms lijkt het wel of iedereen de oorlog naar zich toe wil trekken. Alsof iedereen die erge oorlog wil annexeren. In de literatuur, de media, tijdens de geschiedenisles. De generaties van na de oorlog hebben er klaarblijkelijk behoefte aan zich voor te stellen hoe zij zich onder dergelijke omstandigheden zouden gedragen. Fatsoenlijk natuurlijk. Alleen al daarom zijn veel jongeren tot op de dag van vandaag graag anti-Duits. Onze annexatiedrift heeft in ieder geval een goedkoop vijandbeeld opgeleverd. De oorlog als zwart sprookje waarin we ons allemaal beter mogen voelen.

De neiging bestaat het verleden in het heden toe te passen. De oorlog als toetssteen. Praten we over Bosnië en Afrika, dan komen er al gauw begrippen uit de Tweede Wereldoorlog aan te pas en ook actuele maatschappelijke misstanden worden makkelijk met de jodenvervolging vergeleken. ‘Wir haben es gegümüst’ stond er op een gevel in de Pijp als protest tegen de uitwijzing van het Turkse gezin Gümüs. Wat een associaties roept zo’n zin niet op. Gebrek aan burgermoed... deportaties... moord. Vanwaar die behoefte het hedendaagse onrecht erger te maken, is het dan niet erg genoeg?*

Sommigen zeggen dat zo’n vergelijking de herinnering aan de oorlog levend houdt, zo herken je het kwaad. Het is natuurlijk belangrijk om alert te blijven, maar ik ben bang voor

een ontwaarding van begrippen. (En het is vaak ook zo beledigend voor de Europese joden die als ongedierte zijn afgemaakt.) Hoe vlot nemen we niet woorden als ‘fascist’ en ‘nazi’ in de mond? Om ons het onvoorstelbare te kunnen voorstellen hebben we de oorlog getrivialiseerd.

Maar ook onze ouders hebben het niet altijd even nauw genomen met de feiten, zelfs al zeiden ze niets. Je kon het je als kind toch niet voorstellen. Waar je ook mee aankwam, het kamp, de oorlog, was altijd erger. Er is veel gefabuleerd over de oorlog, daar kunnen kinderen van oorlogsslachtoffers over meepraten – niets is zo pijnlijk als de waarheid.

Sommigen verdrongen de eigen vernederingen door zich dingen te herinneren die nooit zijn gebeurd, anderen pasten persoonlijke waarnemingen aan hun politieke overtuiging aan. We weten allemaal wat gezichtsbedrog is, maar er bestaat ook zoiets als geheugenbedrog. Onze hersenen slaan niet passief dingen op, maar zijn altijd bezig te interpreteren en te reconstrueren. Herinneringen zijn nu eenmaal vol emoties, gekleurd door passie en latere ervaringen. Dat geldt ook voor diegenen aan wie de oorlog eigenlijk stilletjes voorbij is gegaan. Pappie, wat deed je toen? Hoe langer de oorlog geleden is, hoe meer grootvaders er in het verzet hebben gezeten – vooral na Dolle Dinsdag.

De tijd van troostende mythes en clichés zou langzamerhand achter ons moeten liggen. Nederland is al jaren bezig zich ervan te ontdoen – de koningin heeft daar drie jaar geleden tijdens een rede in het Israëliësch parlement (28 maart 1995) heel eerlijk over gesproken. Opkomen voor de bedreigde joden was een uitzondering in Nederland. Er zijn maar weinig mensen held als het erop aankomt. Nu er steeds meer archieven worden ontsloten, blijkt veel gedrag van destijds toch minder fraai dan men wilde doen geloven. De laatste tijd zien we dat dit proces van nationaal zelfonderzoek zich ook elders in Europa voltrekt.

Zij die de oorlog hebben meegemaakt, hebben niet alleen recht op een luisterend oor maar ook op gedegen onderzoek. Het gaat niet om het gelijk van nu, evenmin om hoe we het verleden in het heden kunnen gebruiken, maar om het achterhalen van de ware historische toedracht. Er is behoefte aan onderzoek dat het fabuleren vervangt en ongelukkige annexatiepogingen ontkracht. Misschien is juist deze tijd daar geschikt voor, na de oorlog hadden de overlevers wel iets anders aan hun hoofd – verdringen en voort met de wederopbouw, was het devies. Daarna werd het vorse decennialang vertroebeld door de ideologische verschillen tussen Oost en West. Misschien kunnen we nu helderder denken en meer afstand nemen, om het verleden in al zijn nuances te ontleden – hoeveel schijnzekerheden ons daarmee ook worden ontnomen, hoe pijnlijk zo’n operatie ook is. Dat is een opdracht aan onze generatie. Juist omdat we niets hebben meegemaakt.

* Zie: ‘De Nederlandse Shoah-survivors vastgelegd’, in: *Vrij Nederland* (8 maart 1997).

** Zie: Ido de Haan, ‘Het onbehagen van de herinnering. Drie verschrikkelijke clichés over de jodenvervolgung’, in: *De Gids* (november/december 1997), pp. 884-893.